

MONUMENTELE ECLEZIASTICE ROMANICE DIN BIHOR. NOI DIRECȚII DE INVESTIGAȚIE ARHEOLOGICĂ

Ioan CRIȘAN*

ROMANIC ECCLESIASTIC MONUMENTS IN BIHOR. NEW ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION DIRECTIONS

Abstract

Romanic type medieval ecclesiastic monuments in the north-western Romania, of which Bihor County also belongs, have drawn a lot of attention from behalf of the historians.

Archaeologists, historians and art historians have all studied them and underlined their historic and artistic value. Based on the studies, they were included in repertoires, and from a legislative point of view they were put under a protection policy, through which local authorities and holders gained a very important role. While studying repertoires, papers and the List of historical monuments, one may notice that the number of these kinds of monuments is extremely reduced. The documentary sources of the time show that these monuments were in a greater number, but over time, most of them have disappeared. Following the geographic distribution of the Romanic ecclesiastic monuments from Bihor, known until present days, one may notice that most of them are located in the northern part of the county, on the Crisul Repede River valley, while in the southern part are fewer and in a bad shape. We believe that the southern part of the county deserves more attention from behalf of the researchers because there are clues of the existence of other monuments of such kind, besides those already known to us.

A first category is that of the still working church edifices. Some researchers drew attention upon some churches that, under the modern cover seen today show signs that they may be older. The chronological and typological framing of the edifices uncertainly dated may be operated only after a combined study of the face of the wall and archaeological diggings. Orthodox churches from Cefa and Cotiglet are fit for such interdisciplinary investigations.

Another category is that of the destroyed monuments whose location is marked by toponyms with a more or less significance, of positive relief forms (piles, rounded hillocks) or negative ones (pits or ditches) as well as the presence at the soil's surface of archaeological traces (buildings material remains, ceramic fragments, human bones). Such cases are seen in Alesd, Suplacu de Tinca, Soimi, Nojorid and Bicaciu.

Then, there are those objectives whose presence is marked only by the building material spread on the surface of the ground. The toponyms do not indicate explicitly the existence of the building foundations and even lesser a cult building destination. Agricultural works determine the spread of the materials on wider and wider surfaces, the precise location of their emplacement may be done only by terrain radiography. We may include in this category the traces from Sânmartinu de Beiuș and Cefa-La Pădure (the extinct village Rădvani). The systematic diggings in the second settlement brought to the uncovering of a hall-like church foundation with quadrilateral apse.

The repertoire of the Romanic type churches may be further enriched with new discoveries, and "horizontal" investigations need to be deepened by archaeological

---

* Muzeul Tarii Crisurilor Oradea, cisanoian-cris@yahoo.com

diggings aiming to bring to the uncovering the traces. The next step would be their restoration – as it is possible – and for the working ones, not “hiding” them under modern covers but underlining the medieval elements, all in order to value them on multiple plans, including the touristic one.

Key words: Church, Romanic style, Southern Part of the Bihor County

Monumentele ecleziastice medievale de tip romanic din nord-vestul României, areal din care face parte și județul Bihor, au atras de mult atenția specialiștilor în domeniu. Arheologi, istorici și istorici de artă le-au cercetat și le-au evidențiat valoarea istorică și artistică. Pe baza studiilor elaborate, ele au fost incluse în repertorii, iar din punct de vedere legislativ li s-a acordat un regim de protecție prin care deținătorilor și autorităților locale le revine un rol important.

Consultând repertoriile¹, lucrările de sinteză² și Lista monumentelor istorice³, se constată că numărul monumentelor de acest tip este destul de redus. Din izvoarele documentare și narative ale vremii rezultă că ele erau mult mai numeroase, dar de-a lungul vremii cele mai multe au dispărut. Dispariția lor se datorează factorilor de mediu și istoriei tumultuoase a ținutului de la vest de Munții Apuseni care n-a fost ocolit de invazii și de tot felul de confruntări armate. O primă distrugere s-a produs în timpul invaziei tătară din anul 1241 când nici bisericile nu au fost cruțate. Mult mai mari distrugerii le-au înregistrat așezările sătești din Bihor începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea când, după înființarea pașalâcurilor de Buda și Timișoara, turcii au inițiat repetate acțiuni de supunere a satelor din Bihor. Acțiunile prădalnice ale turcilor s-au derulat până în 1660 când au reușit să cucerească cetatea reședință de comitat și să înființeze pașalâcul de Oradea. În paralel au avut loc confruntări între armatele turcești și austriece pentru supremație în Bihor, accidente climatice și calamități naturale. În această perioadă de circa un secol și jumătate s-a produs o mișcare a populației rurale spre zone mai apărate și chiar părăsirea definitivă a unor așezări. La revenirea locuitorilor, numeroase biserici erau într-o stare avansată de ruină și ca urmare au fost demolate până la temelie în vederea recuperării materialului de construcție. Amintirea bisericilor dispărute a rămas doar în topografia locului și în tradiția orală.

Urmărind repartiția geografică a monumentelor ecleziastice de factură romanică din Bihor cunoscute până în prezent, se constată că cele mai multe se află în partea de nord a județului și pe valea Crișului Repede, în partea de sud fiind mult mai puține⁴ și în stare de ruină. Acestea sunt cunoscutele biserici de la Tămașda și Sânnicolau de Beiuș și, foarte aproape de aceasta din urmă, ruinele mai puțin cercetate ale celei de la Șoimi. Din documentele medievale rezultă că bisericile romanice se întâlneau tot atât de frecvent și în sudul Bihorului⁵, dar din motivele amintite au dispărut, fără a lăsa martori care să atragă în mod deosebit atenția. Poate că din acest motiv multă vreme anumite microzone din acest areal au beneficiat de mai puține cercetări arheologice. Considerăm că arealul sud bihorean merită o atenție sporită din partea cercetătorilor pentru că există indicii ale existenței și altor monumente de acest tip. Investigațiile se cer continuate chiar dacă descoperirile nu răspund

¹ *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor* (în continuare Repertoriu Bihor), Oradea, 1974; A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I.V. Leb, M. Makó Lupescu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (, Cluj-Napoca, 2000

² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 35-37; Al. Avram, *Arhitectura romanică în Crișana*, Oradea, 1969; V. Drăguț, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în *Mărturii-Evocări*, Oradea, 1980; A. Chiriac, *Planimetria bisericilor de zid din Bihor între secolele XII-XV, în Artă românească. Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002; Al. Avram, *Arhitectura romanică din nord-vestul României*, Sibiu, 2006

³ *Lista monumentelor istorice*, în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 646 din 16. 07. 2004

⁴ *Repertoriu Bihor*, p. 181-257; Al. Avram, *op. cit.*, 2006, fig. 1

⁵ Avem în vedere în primul rând Registrul de dijme episcopale din 1291-1294 dar și Registrul de dijme papale din 1332-1337. Registrele de dijme nu se referă numai la satele cu populație catolică (maghiară, secuiască, germană) ci în general la așezările din care se percepea dijma, inclusiv unele cu populație mixtă sau poate chiar locuite numai de români (A. Tăutu, *Fontes. Series III*, vol. III, VII, IX, X, XIII, Roma, 1950, 1952, 1960, 1961, 1970; vol. VII, tom. II, p. 199; apud Al. Avram, *op. cit.*, 2006, p. 21).

așteptărilor încă marcate de idiosincrazii care în noul cadru european nu-și mai găsesc locul.

O primă categorie este cea a edificiilor bisericesti aflate în funcție. Reputați cercetători au atras atenția asupra unor biserici care prezintă indicii că ar putea fi mai vechi decât învelișul modern pe care îl prezintă astăzi, dar nu au riscat să se hazardeze în datări lipsite de suport științific. Încadrarea cronologică și tipologică a edificiilor cu datare incertă poate fi operată numai în urma unor cercetări combinate de studii de parament și săpături arheologice. La acest tip de investigații interdisciplinare se pretează bisericile ortodoxe din Cefa și Cotiglet.

Biserica ortodoxă din **Cefa** este singura clădire cu valoare istorică din această localitate situată la contactul dintre câmpia înaltă a Miersigului și cea joasă a Salontei. Începând cu al doilea sfert al secolului al XVII-lea această biserică a avut un rol semnificativ în viața ortodoxiei din Bihor, fiind pentru un timp și un loc de seamă al scrisului bisericesc. Edificiul bisericii, cu aspectul său exterior de baroc târziu imprimat de acoperișul turnului, a constituit o provocare pentru toți cei care au încercat să pătrundă dincolo de aparențe. Provocarea constă în încadrarea cronologică a construcției, care, așa cum apare în pomelnicul bisericii, nu se întemeiază pe investigații temeinice ci a fost consemnată probabil în urma insistențelor unor autorități de dinainte de anul 1989, dornice să rezolve operativ și la comandă o necunoscută. Vechea pisanie, scrisă în anul 1907, nu conținea informații despre construirea bisericii. Cea mai veche dată din cuprinsul său era 1775 și marca doar anul zugrăvirii feței interioare a pereților. Rescrisă în anii 1975 și 1997 în urma unor intervenții la monument, pisania consemna că *“Biserica ortodoxă din Cefa s-a zidit pe locul alteia în secolul XVI, turnul ar fi rămas construit de turci”*. Credem că această datare a fost preluată din monografia comitatului Bihor întocmită de S. Borovszki, datare adoptată și de D. Fehér, și înscrisă în pisania bisericii. Decopertarea pereților din vara anului 2008 a determinat radierea acestei pisaniai. În noua alcătuire pisania menține ca datare secolul al XVI-lea, atribuind-o tradiției locale.

Cercetătorii care au luat în discuție edificiul bisericii ortodoxe din Cefa l-au plasat în secolul al XVIII-lea, sesizând totodată indicii pe baza cărora nu numai că nu excludeau ci chiar presupuneau că el este, cel puțin parțial, mai vechi⁶. Ceea a atras tuturor în mod deosebit atenția a fost absida în formă de potcoavă a navei și turnul cu vechile sale deschideri.

Cercetarea sistematică a edificiului bisericii ortodoxe din Cefa a debutat în anul 1986 și s-a desfășurat în paralel pe două direcții: studierea surselor scrise și efectuarea unor investigații arheologice. Dacă cercetările de bibliotecă și de arhivă au putut avea continuitate, cercetările arheologice s-au limitat doar la studii de parament pe anumite suprafețe și la supravegherea unor lucrări de adâncime efectuate cu diferite ocazii în proximitatea bisericii. Observațiile și descoperirile făcute întăreau presupunerea privind originea medievală a construcției și semnalau existența în jurul său a unui cimitir, dar nu permiteau depășirea stadiului de ipoteze. Publicate în literatura de specialitate⁷, într-un volum de istorie a localității Cefa⁸ și în presa de mare circulație, rezultatele cercetărilor doreau să atragă atenția asupra acestui complex medieval, de la specialiști și instituții cu răspunderi în domeniu până la factorii locali de decizie și publicul larg. Răspunsul așteptat putea veni numai în urma unor cercetări complexe constând din studii de parament pe noi suprafețe și din săpături arheologice la temelia clădirii.

Demararea de către parohia locală în iarna anului 2008 a unor lucrări de conservare-restaurare a construcției prin decopertarea pereților pe ambele fețe, a oferit prilejul desfășurării cercetărilor preconizate care urmau a avea un caracter interdisciplinar (arheologie, arhitectură și artă). Până în prezent s-au efectuat doar studiile de parament, pe baza cărora se poate afirma că, cel puțin parțial, actualul edificiu al bisericii s-a ridicat în secolul al XVIII-lea pe temelii unei biserici de factură romanică databilă în secolele XII- XIII al cărei turn s-a păstrat

⁶ N. Chidioșan în *Repertoriu Bihor*, p. 191; Gh. Lițiu, *Biserica ortodoxă română din Cefa*, în *Mărturii-Evocări*, Oradea, 1980, p. 297-300; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 297-300. Pentru istoriografia problemei vezi I. Crișan, *Cefa. De la începuturi până în secolul al XVII-lea*, Oradea, 2007, p. 47-49

⁷ I. Crișan, *Așezări, monumente și descoperiri feudale timpurii și feudale în hotarele comunelor Cefa, Nojorid și Sântandrei (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XX, 1990, p. 131-134

⁸ I. Crișan, *op. cit.*, 2007, p. 47-50

în întregime⁹.

În zona colinară a județului a atras de mult atenția biserica ortodoxă din **Cotiglet** pentru că edificiul său din piatră de râu legată cu un mortar trainic a fost construit la o dată necunoscută¹⁰. Anul 1720, pe care Borovszki, îl dă pentru construcția bisericii¹¹, ar putea fi legat de o reparație¹². De plan dreptunghiular biserica este compartimentată în naos și pronaos, peretele despărțitor dintre cele două încăperi fiind un zid străpuns cu o ușă. Această formă de separare a spațiului cultic constituie unul dintre indiciile că biserica din Cotiglet ar fi anterioară veacului XVII, de mai veche tradiție fiind și absida semicirculară a altarului¹³. Pe de altă parte, în Conscrierea bisericilor ortodoxe din districtul Orăzii din anul 1786 este consemnat că la această dată biserica din Cotiglet era din lemn¹⁴. Numai cercetările arheologice ar putea aduce argumentele definitorii privind problema datării bisericii de zid.

O altă categorie este cea a monumentelor distruse al căror amplasament este marcat de toponime cu semnificație mai mult sau mai puțin explicită, de forme de relief pozitive (movile, mameloane) și negative (gropi, șanțuri) și de prezența la suprafața solului a unor vestigii de natură arheologică (resturi de materiale de construcție, fragmente ceramice, oseminte omenesti).

Un astfel de caz este semnalat la **Aleşd** pe malul stâng al Crișului Repede unde o mică movilă invadată de măracini iese în evidență pe terenul plan. Toponimul « Pusta bisericii » indică funcția construcției¹⁵ din ale cărei ziduri a rămas doar o grămadă de pietre. Fără îndoială că sub stratul vegetal se păstrează temelia bisericii care nu pare să fi fost de mari dimensiuni. În așteptarea săpăturilor arheologice presupunem că pe acest amplasament cu nume cât se poate sugestiv a existat o biserică de zid de tipul celor cu sanctuar rectangular de pe valea Crișului Repede.

La **Suplacu de Tinca**, pe Crișul Negru, săpăturile efectuate acum câteva decenii în centrul satului, prilejuite de construirea școlii și a căminului cultural, au evidențiat existența unor temelii de construcții vechi, considerate a fi vestigiile reședinței nobiliare care a preluat funcțiile celei de la Sânnicolau de Beiuș, aflate la distanță de circa 1 km, după ruina și abandonarea acesteia.¹⁶ Tot în centrul satului sunt semnalate ruinele unei biserici¹⁷ pe care noi le-am localizat în grădina casei parohiale sub forma unui martor din peretele unui zid de formă semicirculară.

Ajunși în această microzonă readucem în atenție vestigiile mănăstirii pauline cu hramul

⁹ În vederea desfășurării în legalitate a cercetărilor arheologice la biserica ortodoxă (cod RAN 28255. 02), Direcția Generală Patrimoniul Cultural Național din cadrul Ministerul Culturii și Cultelor a emis pentru Muzeul Țării Crișurilor Autorizația de cercetare arheologică preventivă nr. 256/2008, colectivul de cercetare fiind format din Ioan Crișan (responsabil științific) și Tamás Peter Emödi, cu susținerea financiară a muzeului. În același scop D. J. C. C. P. N. Bihor a trimis parohiei locale Adresa nr. 558/03. 06. 2008 prin care cerea aplicarea prevederilor O. G. 43/2000. Adresa a fost înaintată spre știință Primăriei Cefa și Episcopiei Ortodoxe a Oradiei.

Acceptând efectuarea studiilor de parament, parohia locală nu a admis și executarea săpăturilor arheologice preconizate. Lucrările de conservare-restaurare la monument au continuat prin ferestruirea pereților în vederea introducerii materialului izolant și prin decopertarea întregului edificiu, iar în fundația construcției, pe latura de sud al navei, a fost practicată o spărtură în vederea introducerii unei conducte.

Lucrările de restaurare-conservare din anul 2008 la biserica ortodoxă din Cefa, așa cum au fost executate, au dat edificiului un înveliș modern de efect prin acoperirea elementelor originare medievale existente cu precădere la turn. Din acest punct de vedere nu numai că s-a ratat o ocazie favorabilă ci s-a acționat în sens negativ, în contra intereselor patrimoniului cultural național.

¹⁰ *Repertoriu Bihor*, p. 198

¹¹ Borovszki S., *Biharvármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1901, p. 105

¹² V. Drăguț, *op. cit.*, p. 244

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, Dos. nr. 5, f. 34. Documentul în limba latină are denumirea *Conscriptio Protopresbyteratum Districtus Magno Varadinensis, Nomina locorum cum praesistentium Ecclesiarum, Domorum atque Parochiarum numero complectens et ex originali prefiniti Illrmi ac Rndmi Dni Episcopi Aradiensis moderni Temesvariensis Petri Petrovics, Conscriptio Illrmo ac Rndmo D-no Episcopo Paulo Avacumovics anno 1786, Aradni resignata, extracta.*

¹⁵ Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, vol. III, Oradea, 1883-1884, p. 406

¹⁶ R. Popa, N. Chidioșan, *O reședință feudală din secolele XI-XII la Sânnicolau de Beiuș pe Crișul Negru (jud. Bihor)*, în MCA, București, 1986, p. 233

¹⁷ *Ibidem*

Sfântul Nicolae de pe Dealul Cristor de la **Șoimi**, ctitorie a familiei Borșa, menționată în anul 1327. Pe malul stâng al Crișului Negru, la distanță de 800 m de complexul monastic de la Sânnicolau de Beiuș se păstrează câteva ziduri ascunse de tufăriș. Pe acest amplasament au fost identificate cu mult timp în urmă trei pietre profilate: o consolă sau un capitel cu frunze și două retrageri și două baze, una de colonetă și alta de colană, ultima decorată cu motive vegetale¹⁸. Pietrele aparțin sculpturii romanice, fapt ce indică o vechime mai mare decât cea oferită de atestările documentare¹⁹. Cercetările arheologice de diagnostic efectuate în anul 1973 de către N. Chidioșan și D. Căpățână în cadrul lucrărilor șantierului arheologic Sânnicolau de Beiuș au relevat că elementul central al complexului, ocupând o suprafață de 5-600, mp a fost o bazilică cu trei nave, construită foarte îngrijit cu blocuri din piatră ecarisată care îmbracă emplectonul îngropat în mortar²⁰. Cuantumul de date obținut până în prezent poate constitui un punct de plecare pentru săpături de mare extensie cu rezultate sigure.

Revenind în zona de câmpie, la **Nojorid**, în vechiul cimitir, situat în unghiul format de Valea Alceului și unul din afluenții acesteia, se mai disting încă șanțurile fundației unei construcții din care au fost extrase materialele de construcție. Edificiul, datând din perioada de sfârșit a romanicului, era alcătuit din turn, navă și absidă poligonală. În anul 1725, era în funcție²¹, dar apoi, la o dată neprecizată, a fost abandonată. La sârșitul secolului al XIX-lea mai era încă în picioare²², dar ulterior a devenit o sursă de material de construcție pentru locuitorii satului, fiind total demolată. Mai mult decât atât, toponimul « Turceana », sub care este cunoscut astăzi locul vechii biserici, atribuie fostul edificiu turcilor. Cazul nu este singular. În zona de câmpie din centrul și sudul Bihorului tradiția orală nu păstrează amintirea realităților medievale, punând pe seama turcilor construcțiile și martorii de zid a căror vechime și apartenență nu se cunosc, ori, ca la Nojorid, s-au șters din memoria colectivă.

În câmpia înaltă a Miersigului, la sud-est de actuala vatră a satului **Bicaciu**, pe malul stâng al văii cu același nume, au fost identificate cu mai mult timp în urmă vestigiile satului medieval cu același nume²³. La cota cea mai înaltă a acestui loc, cunoscut sub numele de « Biserica turcilor », apar denivelări și concentrări de resturi de materiale de construcție, în speță bucăți de cărămizi și particule de mortar. Săpături executate în anii șaptezeci ai secolului trecut de către un amator entuziast din partea locului au dezvelit parțial urmele unei construcții cu fundații din piatră având absidă de formă semicirculară și au scos la suprafață material osteologic de natură umană. Toponimul nu lasă îndoială privind destinația construcției, iar forma absidei este un indiciu important de datare și încadrare tipologică. Mai amintim și că materialul ceramic în stare fragmentară răspândit în jur documentează un nivel consistent de locuire din secolele XI-XIII²⁴. Ceea ce derutează este atribuirea de către locuitorii de astăzi a fostei biserici. Se cunoaște că satul Bicaciu a fost dăruit de către principii ardeleni pe la 1576 turcilor²⁵, dar această schimbare de stăpânire nu a fost urmată de stabilirea în așezare a unui grup de religie musulmană, care să-și fi ridicat un lăcaș de cult sau să-l fi preluat pe cel al creștinilor. Au fost însă vremuri când locuitorii au trebuit să-și găsească refugiu în zone mai sigure, iar unii nu s-au mai întors și astfel populația satului s-a diminuat în mod considerabil. În acele împrejurări edificiul bisericii a căzut în ruină și așa a rămas și după retragerea turcilor din Bihor când satul s-a repopulat. Noii veniți au atribuit ruinele, potrivit aceluiași clișeu, turcilor.

Sunt apoi obiectivele a căror prezență este marcată doar de materialul de construcție răspândit la suprafața solului. Toponimele nu indică în mod explicit existența în profunzime a temeliiilor unor construcții și cu atât mai puțin destinația de lăcașuri de cult a acestora.

¹⁸ V. Bunyitay, *A váradi püspökség története*, vol. II, Oradea, 1883, p. 480-481

¹⁹ A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I.V. Leb, M. Makó Lupescu, *op. cit.*, p. 257

²⁰ Popa, Chidioșan, Lukács, 1984 - R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *O reședință feudală din sec. XI-XII la Sânnicolau de Beiuș*, în *RMM- MIA*, XV, 2, 1984, p. 21

²¹ Vezi protocolul întocmit la 18 iulie 1725 în urma vizitației arhidiaconului Paul László la parohiile ortodoxe din Bihor efectuată în anii 1724-1725 (I. Călușer, în *Crisia*, XXIX, 1999, p. 127).

²² V. Bunyitay, *op. cit.*, vol. III, Oradea, 1884, p. 374

²³ I. Crișan, *op. cit.*, 1990, p. 130-131

²⁴ *Ibidem*, p.130-131, pl. I/10-11, II/1-3

²⁵ L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI-XVII*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 193; *Idem*, *Bihorul medieval*, Oradea, 2005, p. 194

Lucrările agricole determină împrăștierea materialelor pe suprafețe din ce în ce mai extinse, localizarea cu precizie a amplasamentului lor putându-se face numai prin radiografierea terenului.

În Depresiunea Beiușului la **Sânmartin**, toponimul « La Piatră », este legat de piatra de construcție răspândită la suprafața solului²⁶, provenită din demolarea unei construcții care a existat pe acel loc. Localnicii nu-i cunosc funcția avută, dar relatează că lucrările agricole au antrenat la suprafața solului, odată cu materialele de construcție, cranii și alte oseminte omenești. La suprafața solului mai sunt răspândite bucăți de cărămidă și fragmente ceramice. Cronologic, materialul arheologic se încadrează începând din secolul XI până în secolul XVII. Sondajul de control efectuat în primăvara anului 1999 a avut ca rezultat dezvelirea unei gospodării țărănești alcătuite dintr-o locuință cu două încăperi și a unei gropi menajere, databile, pe baza materialului ceramic, în secolele XI-XIII²⁷. Considerăm că resturile de material de construcție care au dat numele locului provin de la biserica unui sat medieval. Caracteristicile fostului edificiu bisericesc se vor evidenția numai după dezvelirea temeliei sale prin săpături arheologice.

Tot la Cefa, în extravilan, la circa 3 km sud-vest de centrul localității și la tot atâția kilometri de frontiera româno-ungară, în câmpia joasă a Salontei, la marginea Pădurii Rădvani, a fost localizat amplasamentul unei așezări de lungă durată a cărei existență s-a derulat pe aceeași vatră începând din neolitic. Din anul 1214 până în secolul al XVII-lea, când a fost abandonat din cauza numeroaselor incursiuni turcești, satul apare în documente sub numele de **Rădvani**. După ce în prealabil a fost studiată topografia sitului și au fost efectuate mai multe sondaje de control, între anii 1990-1999 au fost executate săpături în vatra așezării, fiind cercetate mai multe locuințe și anexe gospodărești din secolele VIII-X, XI-XIII și XIV-XVII.

În anul 2000 a fost abordată necropola așezării unde, potrivit regulilor medievale, trebuia să se fi aflat și biserica²⁸. Răspândirea unor resturi de materiale de construcție la suprafața solului și concentrarea lor pe un o anumită suprafață din perimetrul sitului indicau amplasamentul edificiului și totodată că acesta era din zid. Șansa a făcut ca încă din prima campanie să fie intersectată fundația sa. A fost o biserică-sală cu absida patrulateră, care în final avea 16,70 m lungime între marginile exterioare, măsurată pe axa de simetrie. Materialul de construcție folosit a fost piatra de carieră și cărămidile legate cu mortar, recuperate de la o construcție mai veche, dezafectată. Pe baza planului, a situației stratigrafice și a materialului arheologic, biserica se încadrează în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, suferind ulterior ușoare modificări²⁹.

Repertoriul construcțiilor bisericești de tip romanic poate fi astfel în continuare îmbogățit cu noi descoperiri, iar investigațiile „pe orizontală” se cer aprofundate prin săpături arheologice care să conducă la dezvelirea vestigiilor. Pașii următori ar fi restaurarea lor, atât cât este posibil, iar la cele în funcție nu „ascunderea” sub învelișuri moderne de efect ci evidențierea elementelor originare, toate în vederea valorificării lor pe multiple planuri, inclusiv cel turistic.

²⁶ Toponimul ne-a fost semnalat de profesorul Aurel Vesa din Beiuș.

²⁷ I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Sânmartinu de Beiuș (județul Bihor)*, în *Crisia*, XXIX, 1999, p. 46-49; 51-56

²⁸ Existența bisericii satului medieval Rădvani este semnalată în registrul de dijmă episcopală din 1291-1294, fără a se da detalii cu privire la edificiul acesteia; *Documente privind istoria României, veacurile XIII-XIV, C*, Transilvania, vol. II, 1952, p. 343

²⁹ Vezi I. Crișan, S. Stanciu, Fl. Sfrengeu, *Cefa, com. Cefa, jud. Bihor (Așezarea Rădvani)*. Punct: *La Pădure*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România* (în continuare CCAR), *campania 2001. A XXXVI-a Sesiune națională de rapoarte rheologice*, Buziaș, 2002, p. 99; Idem, *Cefa, com. Cefa, jud. Bihor (Așezarea Rădvani)*. Punct: *La Pădure*, în *CCAR, campania 2002. A XXXVII-a Sesiune națională de rapoarte rheologice*, Covasna, 2003, p. 82; I. Crișan, *O piatră funerară descoperită în necropola satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXV, 2005, p. 51; Idem, *Pietre cu semne lapidare descoperite în fundația bisericii satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXVI, 2006, p. 51. Prezentarea în detaliu a caracteristicilor acestui edificiu bisericesc așa cum apar în urma studiului vestigiilor sale va face obiectul unui capitol al viitoarei monografii a satului medieval Rădvani.

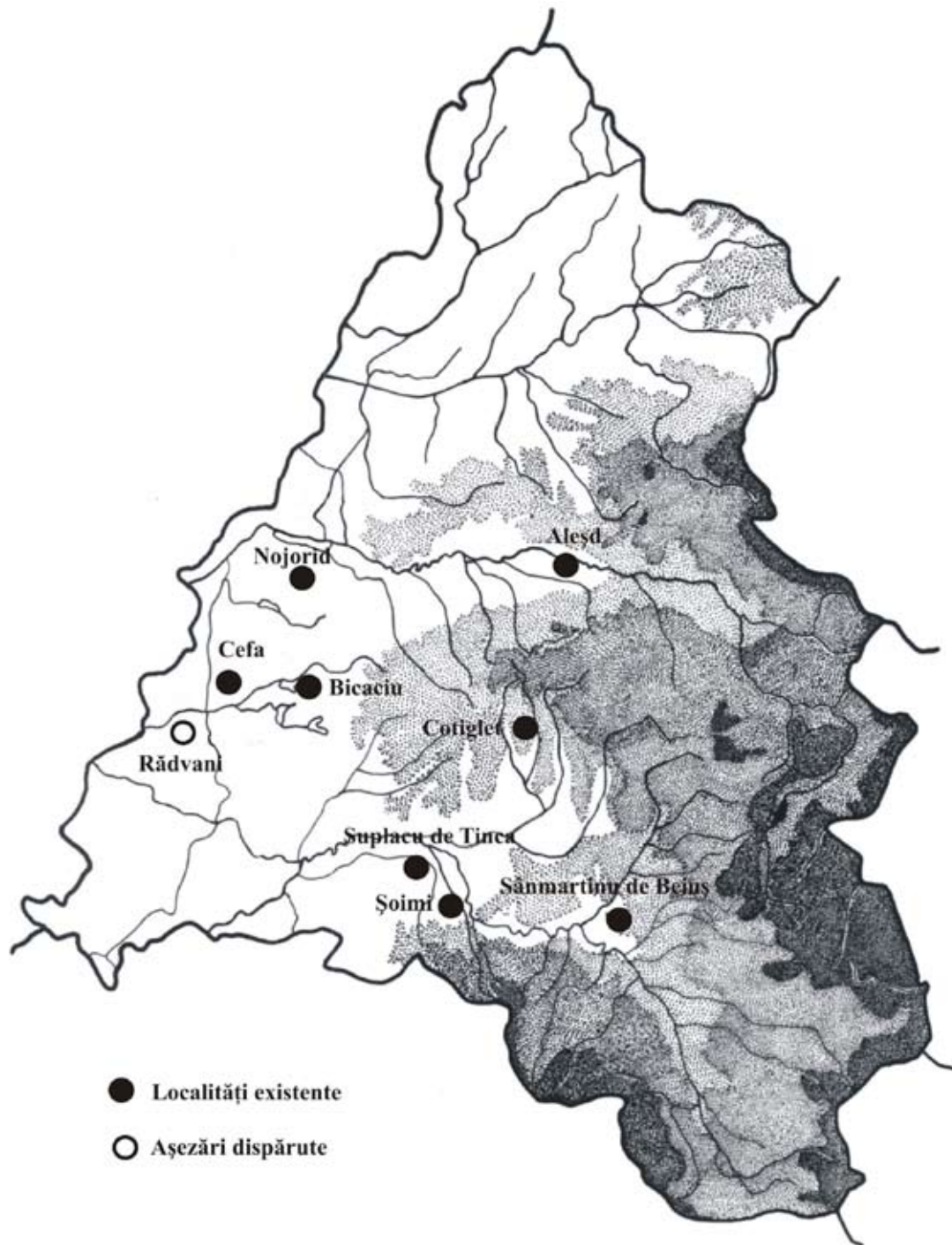

Fig. 1. Județul Bihor. Biserici romanice din arealul sudic. Realități și ipoteze.